

СТИЛІСТИКА

*Людмила Українець
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка*

КОНОТАЦІЯ ФОНЕТИЧНИХ ОДИНИЦЬ АВАНГАРДНОЇ ПОЕЗІЇ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА

На прикладі модерної поезії М. Семенка в статті розглядається роль фонетичної конотації як лінгвостилістичної категорії, що містить не лише емоційну, а й змістову домінанту, адже звуки – це сегментні одиниці мовлення, які можуть впливати на формування прихованих сем інформаційно значущих одиниць (слів, речень).

Ключові слова: верлібр, конотація, українська поетична мова, асоціація, лінгвістичні одиниці, приголосні, голосні, евфонія (милозвучність).

Породження конотації фонетичними засобами в українській поетичній мові, зазвичай, торкається передусім композиції римування, оскільки в науковій літературі рима розглядається як "суголосся закінчень у суміжних та близькорозташованих словах, які можуть бути на місці клаузул або перебувати в середині віршового рядка" [10, с. 581]. Ритмічне "співзвуччя слів" [3, с. 108] виокремлює цю важливу особливість силабічного та силабо-тонічного віршування як "явище звукове, а не графічне: в ній збігаються звуки, а не букви" [9, с. 355]. Відомий український дослідник І. Качуровський також вважав римування винятковим елементом саме фонічної організації художньої форми комунікації, констатуючи: "До фонічних явищ першої категорії (себто евфонічних, створених накопиченням звуків) належать ономапопеї, алітерація, асонанс, дисонанс, **а головне – різні роди рим**" (виділено нами. – Л. У.) [5, с. 24]. На його думку, фреквентивність звукових одиниць із погляду їхньої співзвучності – це унікально важливий параметр естетичної вартості поетичної мови, що визначає її евфонію (милозвучність) – найважливішу функціональну засаду, котра "править за мистецьку оздобу вірша" [5, с. 47]. У зв'язку з дослідженням конотаційних властивостей рими як версифікаційного прийому звукового суголосся особливої уваги заслугують і погляди А. Ткаченка щодо фоніки (звукової сфери) поетичної мови, яку він розуміє як результат виражальних можливостей фонетичних ресурсів загальнонаціональної мови, прогнозуючи функціональну прагматику поетичної мови безпосередньо "за фонічною якістю співзвуччя" [16, с. 323]. Однак фонетичні засоби породжують конотацію навіть тоді, коли поетична мова не має наскрізної симетричної будови, традиційного римування завдяки звичній звуковій ритмоструктурі, а характеризується вільною будовою,

що наближає її до прози. Йдеться про верлібр, або вільний вірш, образно-естетичний феномен якого найменш досліджений у сучасній українській поезії як із перцептивного погляду (сутність та особливості верлібру в умовах стереотипного сприйняття поезії), так і на глибинному, концептуальному рівні функціонування. Тим часом поетична мова у формі вільного вірша – це модерний, хоч і важкодоступний вид естетичної комунікації, як власне, і матерія будь-якої справжньої поезії, що характеризується самобутнім художнім текстом, "природністю вислову і **сугестивною** (виділено нами. – Л. У.) глибиною образів" [там само]. Оскільки "верлібр творить власну, особливу ритмомелодіку – музику, приховану в рядках і між рядками віршів, яку здатна відчути високоерудована особистість" [13, с. 18], то дослідження формування конотації сегментними (вокальними й консонантними одиницями) та суперсегментними засобами в такій поетичній мові передусім на рівні її асоціативних ритмотвірних властивостей є надзвичайно актуальним і винятково своєчасним, адже "утвердження цієї форми – закономірний і водночас новий етап у розвитку віршової культури ХХ ст." [13, с. 17]. І хоча поетична мова вільного вірша може мати лірико-філософське, публіцистичне чи інтимне спрямування, символіка авторської думки й архетипність образних засобів, як і естетична енергія автора, виокремлюють цю поетичну мову з-поміж інших традиційних форм художньої комунікації не лише завдяки так званому неусвідомленому змісту, "який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим; він зазнає змін під впливом тієї індивідуальної свідомості, на поверхні якої він виникає" [17, с. 267], але й тому, що "верліброва поезія позбувається класичної, традиційної метрики, а її образи так поглиблюються і згущуються, що рима й класична метрика стають неможливі" [Н. Костенко, П. Розвозчик та інші]. Актуалізуючись через художній символ, архетип (за К. Юнгом – неусвідомлений зміст; за П. Розвозчиком – первісний образ) сприяє тому, що символ поетичної мови детермінує зміст художньої ідеї. "Якщо метафора, більш властива традиційній поезії, виконує характеристичну функцію, зосереджуючись в образній оболонці, то символ існує в безкінечно означальній ролі, тяжіючи до загальної ідеї, розширюючи її зміст" [13, с. 17]. У цьому зв'язку конотація поетичної мови стає гармонійною складовою символіки й архетипності української верлібрової поезії, довершуючи семіотичну систему конкретного твору шляхом фонетичного (асоціативного) кодування його загальної ідеї. Слова Л. Первомайського:

Душа поезії – не рима,

Не брязкальце для диваків.

Її субстанція незрима

Палахкотить поміж рядків [12, с. 58]

– це справді квінтесенція фонетичної конотації як компонента образності поетичної мови, власне, її знакова особливість. Конотаційні можливості фонетичної системи української верлібрової мови широко використовували поети, чиє естетичне новаторство вилилося в розмаїття "стильових течій і форм поетичного моделювання світу думок і почуттів людини" [15, с. 15]. Тому цей тип поетичної мови з подальшим потенційним конотуванням через своєрідну ритміку й близькість до фольклорного віршування знайшов відгук у творчій манері практично всіх поетів ХХ ст. різних шкіл і напрямків, детермінуючи стратифікаційні властивості саме національної версифікаційної форми комунікації. І хоча структури, подібні до вільного вірша, є і в давній книжній та народній українській поетичній творчості, наприклад у думках, голосіннях, обрядових замовляннях, а "власне український верлібр з'являється на межі ХІХ–ХХ ст. у поезії І. Франка та Лесі Українки – в перекладах, а згодом – і в оригінальних творах" [11, с. 6], усе ж найвищого розквіту **вільний вірш** досягнув за доби модернізму, особливо на початку ХХ ст., у час творення нової реальності, посиленої уваги до внутрішнього світу людини. Тому захоплення верлібром знаменувало в українській поезії нову епоху віршування. Не буде зайвим сказати, що традиції такої поетичної мови були вироблені на засадах художньо-образного сприйняття світу, коли митець застосовує "живописний прийом – візуальний ефект "ковзаючого ока", створює ледь помітні, ковзкі межі між фігурою і фоном, змушує читача очима блукати по вертикалі (контурних явищ і предметів) і по горизонталі, переводячи зір із плану зображення у план фону. Цим самим виправдовується згущене каталогізування явищ і предметів, бо кожен такий образ-графема (чи кінема) прочитується в лінійній перспективі" [2, с. 12]. Цей художній прийом пуантилізму на початку ХХ ст. був справді показовим для української поетичної мови. У цьому зв'язку, безперечно, неперевершеною є мова поезії "Місто" М. Семенка, цього поета-урбаніста, який, "відірваний від рідного оточення, від літературних процесів і явищ, що точилися на Україні, від живої мови, закинутий долею на Далекий Схід, до Владивостока й Сучана" [1, с. 4], зумів "не тільки зберегти українську літературну мову у її найсучасніших виявах, але й зробити свій внесок до неї, зафіксувати її нові засоби, породжені все глибшим і глибшим входженням у міський побут, в реалії й деталі міського життя" [там само]:

*Осте сте
бі бо
бу
візники – люди
трамваї – люди*

автомобілібілі
бігорух рухобіє
рухливобіє
berseus кару
селі
елі
лілі
пути велетні
диму сталь
палать
пах
пахка
пахітоска
дим синій
чорний ди
м
пускають
бензин
чаду жить
чаду благатъ
кохать кахикать
життєдять
життерух
життєбе-
нзин
авто
трам [14, с. 62–63]

Тільки в його художньому мовленні стають такими яскравими асоціативні паралелі матеріальної форми вираження мови з явищами об'єктивної дійсності, коли окремі звуки та їх комплекси породжують конотацію, важливу як для суто формального структурування поетичного мовлення, так і його ритмічних властивостей, а особливо для вираження внутрішньої авторської ідеї. Для визначення природи конотацій неримовану мову "Міста" було запропоновано респондентам, щоб у рамках семантико-стилістичного аналізу об'єктивно "простежити поступове нарощення смислових відтінків слова в мікроконтекстах і описати весь смисловий обсяг та конотативні відтінки аналізованої одиниці" [7, с. 29]. Студенти й викладачі факультету філології та журналістики ПНПУ імені В. Г. Короленка (79 студентів п'ятого курсу, 67 студентів четвертого курсу, 2 викладачі кафедри української мови і 2 – кафедри української літератури) зафіксували свої асоціації в спеціальних протоколах, після опрацювання результатів яких була зроблена спроба визначити конотаційний потенціал звукового континууму верлібрової мови М. Семенка (див. Таблиця 1).

Таблиця 1. Конотаційні властивості фонетичних засобів поетичної мови "Вірша" М. Семенка [14, с. 62–63]

№ п/п	Тип конотації	Асоціації	Респонденти	
			Кількість	%
1.	Аудіальна	Незрозумілий набір звуків, "потік свідомості".	11	7,33
		Поетичну мову "розуміти не треба – її треба відчувати. Це схоже на медитацію й пірнання в глибину думок, почуттів, слів.	5	3,33
		Прихований зміст звуків, складний для сприйняття.	6	4,00
2.	Аудіальна (соціум)	Уривки від розмов людей.	8	5,33
		Кахикання людей.	5	3,33
		Бубніння людей.	7	4,67
		Уривчастість мови.	3	2,00
		Гомін людей, метушня.	9	6,00
		"Ну що б, здавалося, слова, слова та голос – більш нічого..."	1	0,67
		Кроки людей по мокрому асфальту.	6	4,00
3.	Аудіальна (тварини)	Фиркання коней і цокання копит.	8	5,33
4.	Аудіальна (середовище)	Звуки коліс автомобілів.	7	4,67
		Скреготання коліс трамвая.	4	2,67
		"Пахкання" вихлопних газів.	7	4,67
		Скрип коліс карет.	9	6,00
5.	Аудіальна (шум міста)	Гомін міста.	16	10,67
		Опис міста в русі.	12	8,00
		Буденне життя міста.	9	6,00
		Метушня в індустріалізованому місті (автомобілів, людей).	9	6,00
		Неспокійне життя міста.	3	2,00
6.	Візуальна	Сірі кольори, дим.	2	1,33
7.	Аудіально-візуальна	Асоціація хаосу, похмурість, темінь.	3	2,00
Усього:			150	100

Результати спостережень дозволять зробити висновок: поезія М. Семенка асоціативно неперевершена саме завдяки фонетичним конотаціям, змодельованим на ґрунті відсутності звукових рим, позбавлених будь-якої кореляції із семантикою лексичних одиниць. Стіяка й винятково виразна аудіальна конотація – це результат своєрідної звукової гами асистемного, невпорядкованого, неритмічного руху у великому мегаполісі – обірваного мовлення (*життєрух, кохать, кахикають*), укралень шуму автомобілів (*автотрам*) тощо – майстерно змодельована автором, тому й легко ідентифікується респондентами. Кожна асоціація,

зафіксована в таблиці, – це окремих, надзвичайно важливий органічний елемент єдиного звукового континууму. Фонетичну конотацію в поетичній мові моделюють не лише повтори звукових комплексів у словах, а й синонімічні оказіональні лексеми, які підсилюють це враження, маючи в ролі складового компонента сему 'рух' (*бігорух, рухобіги, рухливобіги; життерух, життедасть*), від чого навіть зорові образи, вибудовані на асоціативній основі (*дим синій, чорний*) і передані традиційними лексемами, стають, поза всяким сумнівом, вторинними у звуковому потоці, що на слух ідентифікується як шум міста. За зовнішнім аритмічним звучанням, позбавленим, здавалось би, будь-якого логічного сенсу (лексеми та її компоненти руйнуються поєднанням чи, навпаки, несподіваним відчленуванням одного зі звуків повнозначної лексеми), легко вгадується звичний ритм міста. І саме ця фонетична конотація асоціативного типу – невпорядкований шум міста – змушує автора вдаватися до прийому створення такого співзвуччя, яке адекватно б віддзеркалювало: людське монотонне бубніння (*бі бо бу*), звуки трамваїв, автомобілів, скрип карет... У цьому зв'язку цілком доцільними є навіть такі несподівані й доволі оказіонально-епатажні мовні прийоми, як злита графічна реалізація окремих повнозначних лексем із зоровою семантикою (*атомобілібілі*) чи скорочені елементи (*авто трам*) або й відірваність окремих звуків консонантного типу (*м*), що винесені в окремих неримований рядок як окрема лексема – символ уривчастого мовлення – чи, навпаки, звукової тавтології на складовій основі, котрі, однак, чітко корелюють асоціативний зв'язок із лексемами звуконаслідувального характеру (*пах, пахка, пахитоска*). Через звукові уривки автор підкреслює вагомість окремих слів (*кару селі елі*) – наслідок асоціативної адаптації монотонного (повторюваного/протяжного) руху. У зовнішній епатажній звуковій невпорядкованості, яку навіть при великому бажанні важко відтворити, простежується не чергова кверофутуристична примха автора задля порушення узвичаєної поетичної ритміки і привертання уваги інноваційними поетичними вибриками, а прагнення якомога точніше застосувати виражальні можливості української мови. Конотація фонетичних засобів верлібрової поетичної мови – це результат звукового хаосу (поза лексемами та її морфемними компонентами), яскраве художнє бачення ритму міста на основі своєрідної звукової антиномії, майстерно змодельованої й адекватними конотаційними можливостями фонетичних одиниць. Тому, за словами однієї респондентки, таку поетичну мову "розуміти не треба – її треба відчувати". Безперечно, визначення конотаційного коду через звуко-буквені символи поетичної мови будь-якого ліричного твору, а особливо верлібрового, а також її розкодування – процес майже безконечний, адже, на думку Г. Ключека [6, с. 59], щоразу можна побачити якийсь новий звуковий нюанс

для естетичного чи прагматичного акцентування місткої деталі-символу, образу чи ситуації. Однак поглиблення інтенціональних прагматичних властивостей поетичної мови через нарощування асоціативно-конотаційними складовими емоційного та семантичного обсягу звукових і графічних одиниць – це водночас і спосіб пізнання суті, змісту художнього твору, і фокусування естетичної енергії автора. Окрім усього, поетична мова верлібру з природною конотацією фонетичних засобів несе в собі набутки інтелектуальної інтуїції, образно-асоціативного мислення всього народу, що проливає світло й на мовну картину світу, формуючи світогляд нації.

1. *Адельгейм Є. Г.* Михайль Семенко // Семенко М. В. Поезії. – К., 1985. – С. 15–42. 2. *Астаф'єв О.* Передмова // Поети "Нью-Йоркської групи". Антологія. – Харків, 2005. – С. 3–42. 3. *Брюсов В. Я.* Очерк истории русского стиха и рифмы // Вопросы языкознания. – 1970. – № 2. – С. 104–109. 4. *Качуровський І.* Нарис компаративної метрики. – Мюнхен, 1985. 5. *Качуровський І.* Фоніка. – Мюнхен, 1984. 6. *Клочек Г.* Художній світ поезії Павла Тичини "Ви знаєте, як липа шелестить..." (До проблеми аналізу внутрішнього світу художнього твору з позицій рецептивної поетики) // Дивослово. – 2007. – № 11. – С. 53–60. 7. *Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я.* Методика лінгвістичного аналізу тексту. – К., 1984. 8. *Костенко Н. В.* Українське віршування ХХ століття: Навчальний посібник. – К., 1993. 9. *Лесин В. М., Пулинець О. С.* Словник літературознавчих термінів. К., 1971. 10. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К., 2006. 11. *Науменко Н.* Вільний вірш у творчості Лесі Українки // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 6–8. 12. *Первомайський Л.* Поезії // Дивослово. – № 5. – 2008. – С. 58–60. 13. *Розвозчик П.* Аналіз сучасного українського верлібру // Дивослово. – № 10. – 2007. – С. 17–20. 14. *Семенко М. В.* Поезії. – К., 1985. 15. *Семенюк Г., Ткачук М., Ковальчук О.* Українська література: Підруч. для 11 кл. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. Г. Ф. Семенюка. – К., 2006. 16. *Ткаченко А. О.* Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей навчальних закладів. – К., 2003. 17. *Юнг К. Г.* Аналитическая психология и психотерапия. – Санкт-Петербург, 2001.

На примере современной поэзии М. Семенко в статье рассматривается роль фонетической коннотации как лингвостилистической категории, содержащей не только эмоциональную, но и содержательную доминанту, ведь звуки – это сегментные единицы речи, которые могут влиять на формирование скрытых семантически значимых единиц (слов, предложений).

Ключевые слова: верлибр, коннотация, украинский поэтический язык, ассоциация, лингвистические единицы, согласные, гласные, эвфония (благозвучие).

The article deals with phonetic connotation's role in the modern poetry of M. Semenکو. In this research phonetic connotation is analysed as linguistic and stylistic category that consists of not only emotional, but also notional dominant. Sounds are segmental units of language, which can influence the forming of hidden meanings of communicatively significant units (words, sentences).

Key words: free verse, connotation, Ukrainian poetic language, association, linguistic units, vowels, consonants, euphony (harmony).